

TREI NOTE ETIMOLOGICE

1. **COS** „recipient împletit (din nuiele)” este derivat, îndeobște, în dicționarele limbii române, bazându-se pe autoritatea lui Fr. Miklosich (1886, p. 26; 1862–1865, p. 307), din sl. *košī*. Erich Berneker (SEW, I, p. 565) optează însă pentru originea romanică a acestui cuvânt. Lat. *quasillum*, s.n. și *quasillus*, s.m. „coșuleț pentru păstrat textile (în special lână)”¹, diminutive ale lui *qualum* „coș împletit”, ar oferi după părerea noastră o explicație etimologică și fonetică suficientă pentru a susține dezvoltarea sa pe teritoriul limbii române, cuvântul slav fiind împrumutat dintr-o limbă romanică, cel mai probabil, după părerea noastră, din română. Lat. *quasillum* a lăsat urme în sardă, sub forma *kazidđu* (REW 6388). Simțit ca un diminutiv, se poate presupune că în latina dunăreană, în locul puțin folositei forme nediminutive *qualum*, a fost creată forma refăcută **quasium* > rom. *coș*², cu sensul general „recipient împletit (de nuiele)”, care poate explica toate sensurile lui *coș*¹ din limba română. Împrumutat de slavi, cuvântul a cunoscut mai multe derivate, din care unele au fost ulterior preluate și în română. Răspândirea cuvântului în limbile slave nu a putut decât să consolideze folosirea lui în limba română.

2. Adverbul **NECHIURI** „niciunde, nicăieri” este un cuvânt neînregistrat în DLR, fiind mai rar folosit în limba română. El își află atestarea pentru prima dată în *Pravila aleasă* a lui Eustratie logofătul (scrisă înainte de 1632: „Drept acesta lucru curățește Valsamon această tocmală și o arată deșchis cum părinții n-au priimit nechiuri acest lucru, nice într-un chip până în svârșit ca să poată ierta păcatele hirotonia, ce să dzice preoția, ca botedzul”) și în câteva documente moldovenești din aceeași epocă, fiind un antonim a lui *aiure*, *aiurea* „undeva” (< lat. **aliubi* + *re*) și având ca etimon lat. **neque* + *ubi* + *re*.

3. Substantivul **RUDĂ**³ „minereu, minereu metalifer” este considerat ca fiind de origine sud-slavă, mai precis sârbească. Dicționarul etimologic al lui Petar Skok (1975, p. 175)³ apreciază însă că acest cuvânt are o etimologie romanică.

¹ *inter quasilla pendebatur aurum*, Cic. Phil. 3, 4, 10: *pressumque quasillo Scortum*, Tib. 4, 10, 3; Prop. 4 (5), 7, 37 (www.Charlton T. Lewis, Charles Short, *A Latin Dictionary*).

² La fel cum *quadrum* a evoluat la *codru*.

³ Citându-l pe G. Ascoli, el acceptă că și scr. *rodina* ar fi de origine romanică. În această situație, discuția ar trebui să cuprindă și toponimul *Rodna* din Carpații Răsăriteni, aflat departe de o posibilă influență directă a sârbocroatei.

Dintre limbile romanice posibile din care s-ar fi putut face împrumutul rămân în discuție italiana, dalmata și româna. Acesta nu este înregistrat însă nici în dalmată, cu rezerva, totuși, că aceasta a fost studiată de Matteo Bartoli prin vocabularul limitat al ultimul ei cunoscător⁴. Singurele limbi romanice în care el există cu certitudine sunt italiana (doar în dialectele nordice și nord-estice⁵) și româna. E de presupus că formele din aceste limbi au fost moștenite în amândouă din latină și e puțin probabil ca în română cuvântul să fie transmis prin intermediul sârbei. Etimonul latin al cuvântului este *raudus*, *-eris*, cunoscut și sub forma *rōdus*, *rūdus*, cu atestări din latina târzie, având sensul de „materie informă, neprelucrată, minereu metalifer neprelucrat; bucată neștanțată (imprimată) de aramă sau bronz folosită drept monedă”⁶. Această valoare a cuvântului este confirmată și de existența în latina târzie a unui diminutiv al lui *raudum*: *raudusculum* (*rōd-*, *rūd-*) „bucată mică de bronz folosită ca monedă; monedă mărunță, sumă mică de bani”⁷. Și adjectivele *rudis*, *-e*, *rudus*, *-a*, *-um* și *crudus* determinând substantive (inclusiv cele care denumesc metale) au, printre alte sensuri, și pe cel de „neprelucrat”; din construcția *petra ruda* dezvoltându-se, prin eliminarea substantivului *petra* românescul *rudă*⁸. Toponimele *Ruda*, *Rudăria* coincid în general cu zonele unde s-a practicat fără întrerupere mineritul. Prima atestare a cuvântului într-un text românesc este în *Evanghelia* învățătoare de la Govora (1642): „Cum sânt rudarii pren rude lucrători, de nice o matcă nu trec”. O frecvență mare a cuvântului (peste 12 ocurențe) o întâlnim în *Dicționarul latin-român* al lui Teodor Corbea (1691–1702): „*metallum*, g.n. rudă, baie”, „*metallarii*, g.m. săpător de băi, de rude”, „*metallicus*, *-a*, *-um* rudesc, *-ă*, de rude”, „*metallifer*, *-ra*, *-rum* aducători de rude, roditori de rude”, „*segullum*, g.n. (**Plinii**) față de pământ de pre care rudarii cunosc cum iaste supt aceea rudă au ba”. Ca toponim, prima atestare o avem în 1439 prin *Rudafalva* (Ruda–Brad, județul Hunedoara) (Suciu, p. 86).

În această situație, substantivul masculin **RUDAR**¹ se dovedește a nu fi un împrumut din bulgarul *pydap*, așa cum acceptă DLR și alte dicționare ale limbii

⁴ Nici constituția carstică a rocilor care formează litoralul Dalmației, lipsite de minerale metalifere, nu ar susține existența și păstrarea acestui cuvânt în dalmată.

⁵ REW 7422 : „Gen: *rūu*; lomb.: *rūd*, *rūs*; emg. (e)*rūd* „Streu dienen”; friul.: *rudine* „Kies” Ascoli, AGI, 2, 425 s. 7431”.

⁶ *rodus vel raudus* significat *rem rudem et imperfectam. Nam saxum quoque raudus appellant poetae, ut Attius in Menalippo: manibus rapere raudus saxum grandem et gravem. Vulgus quidem in usu habuit non modo pro aere imperfecto, sed etiam pro signato... in aestimatione censoria aes infectum rudus appellatur*, Fest. s. v. **rodus**, p. 265 Mull.: *aes raudus dictum*, Varr. L. L. 5, § 163, ibidem: *olim aera raudera dicebantur*, Val. Max. 5, 6, 3: *χαλκός ἀνέργαστος rudus*, Gloss. Philox.: *sculptor ab eris Rudere decoctam consuevit fingere massam*, Prud. Apoth. 792: *cum rudera milites jacerent*, Liv. 26, 11, 9 Weissenb. (Citatele au fost preluate după www.Charlton T. Lewis, Charles Short, *A Latin Dictionary*.)

⁷ *raudusculum* (*rōd-*, *rūd-*) pe care îl întâlnim în textul gramaticului Sextus Pompeius Festus din a doua jumătate a secolului al II-lea d. Chr. „in mancipando cum dicitur: Rudusculo libram ferito, asse tangitur libra”.

⁸ Cf. *ai usturoi > usturoi*.

române, ci unul moștenit dintr-o formă latină neatestată **rudarius* sau (mai puțin probabil) derivat pe teritoriul limbii române din *rudă*³ cu ajutorul sufixului *-ar* (< lat. *arius*), difuzarea lui fiind dinspre limba română spre limbile slave, și nu invers. Substantivul *rudar*¹ a avut inițial sensul de „miner; lucrător cu metalele, zlătar” (Scriban; DLR, vol. IX, p. 588). Cuvântul a primit apoi un sens mai general, „meseriaș, meșteșugar” din care s-a dezvoltat unul secundar, „țigan lingurar”. Primele atestări ale cuvântului le găsim cu sensul inițial al cuvântului tot în *Evanghelia învățătoare* (Govora, 1642): „Cum sânt rudarii pren rude lucrători, de nice o matcă nu trec” și în *Dicționarul latin-român* al lui Teodor Corbea: „*metallicus*, g.m. băiaș, băiaș rudari”, „*segullum*, g.n. [...] față de pământ de pre care rudarii cunosc cum iaste supt aceea rudă au ba”. Din română cuvântul a fost împrumutat și de bulgară. Tot din *rudă* a fost creat pe teritoriu românesc *rudărie* cu sensul de „exploatare minieră”⁹.

ABREVIERI BLBLOGRAFICE

- Corbea = *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*. Ediție îngrijită de Alin-Mihai Gherman, vol. I. *Studiu introductiv, note și text*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.
- DA, DLR = *Dicționarul limbii române*. Ediție anastatică după *Dicționarul limbei române (DA)* și *Dicționarul limbii române (DLR)*, vol. I–XIX, București, Editura Academiei Române, 2010.
- DER = CDER = Al. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I. O., 2001.
- Miklosich 1862–1865 = Fr. Miklosich, *Lexicon paleoslovaenicum-grecum-latinum*, Viena, Wilhelm Braumüller, 1862–1865.
- Miklosich 1886 = Fr. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen*, Wien, Wilhelm Braumüller, 1886.
- REW = Wilhelm Meyer Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, 3 vollständig neuarbeitete Auflage, Heidelberg, Carl Winter Universitätsbuchhandlung, 1935.
- Scriban = Augustin Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- SEW = Erich Bernecker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winter's Universitäts Buchhandlung, 1903–1913.
- Skok 1975 = Petar Skok, *Etimologijski riječnikhrvatskoga ili skrpskoga jezika*, vol. II, Zagreb, Jugoslavenska Academia zamosti i izeitnosti, 1975.
- Suciu = Coriolan Suciu, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, vol. I–II, București, Editura Academiei Române, 1967–1968.
- www.Charlton T. Lewis, Charles Short, *A Latin Dictionary*.

⁹ Prima atestare, din 1454, o avem în toponimul *Ruderia* (Rudăria, jud. Hunedoara) (Suciu, 1968, p. 87).

THREE ETYMOLOGICAL NOTES

(Abstract)

This study approaches the etymology of some words, considered, until now, to be of unknown origin or, according to the author's opinion, having a wrongly explained etymology. They are as follows: *coleașă* 'mash' < lat. *conlissia* 'mush, porridge'; *coș* 'basket' < lat. **quassium*; *nechiuri* 'nowhere' < lat. **neque + ubi + re* and *rudă* 'ore' < lat. (*petra*), *ruda*, *rudar* 'miner, mine craftsman' < lat. *rudarius*. The author argues the etymologies he proposes by referring to the Romance descendants of the Latin words in which they originate. He also takes into account the spread of these Romanian words into Slavic languages and in Hungarian.

Cuvinte-cheie: *etimologie, coș, nechiuri, rudă.*

Keywords: *etymology, coș, nechiuri, rudă.*

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21
diortositor@gmail.com*